

تاریخ صدور حدیث

به اهتمام

جمعی از دانشجویان دانشکده فنی

دانشگاه تهران

info@toraath.com

تاریخ صدور حدیث

تاریخ هر حادثه و پدیده، از چگونگی وقوع آن خبر می دهد، و به شناسنامه ای می ماند که آیندگان را از هویت و چند و چون آن با خبر می سازد.

تاریخ، در نهان خود، اسراری بسیار از انسانها، رفتارها، وقایع، مکتبها و دانشها دارد که: هر که بیشتر با آن آشنا گردد، از آن، بیشتر آموزد و اندوزد.

اگر گفته می شود: «همه چیز را باید در تاریخش مطالعه کرد و با تاریخش شناخت»، از آن روست که تاریخ، آینه بی غبار است و آنچه در دل دارد، به خوبی می نمایاند.

حدیث و روایت که به گفتار، کردار و تقریر پیشوایان معصوم (ع) اطلاق می گردد نیز حقیقتی «زمان دار» و «تاریخ بردار» است. هر حدیث، از پس نیازی و در پاسخ پرسشی و در مقام تبیین حقیقتی صادر گشته است و به تعبیر دیگر، «شأن نزولی» دارد که دانستنش، در فهم بهتر حدیث، سودمند خواهد بود.

نخستین فقهی که بدین مسئله توجه جدی ورزید و در روش استنباط و شیوه تدریس خود، بدان التزام داشت، آیه الله العظمی بروجردی بود. وی معتقد بود:

احادیث ما، شأن نزولی دارند و در محیطی صادر شده اند که اقوال و نظریات فقیهان بزرگ اهل سنت، حاکم بوده است. ناظر به این فتاوا، اهل بیت (ع) سخن گفته اند. سخنان آنان، یا در ردّ نظریه ای است و یا در اثبات آن. بنابراین، باید جوّ مسئله فقهیه را به دست آورد، تا فهمید مقصود از روایت چیست. ۱.

شهید صدر، یکی از آفتهای اجتهاد در نصوص دینی را «تجرید الدلیل الشرعی من ظروفه و شروطه» یاد کرده ۲ و آن را در دو قسمت توضیح داده است. در بخشی فرموده است:

اگر امری در عهد تشریح جایز دانسته شد، پژوهشگر باید تمام آنچه را در این تجویز می توانسته دخالت داشته باشد، منظور کند؛ وگرنه، تعمیم حکم با منظور نکردن شرایط خارجی آن زمان، امری خطا خواهد بود. ۳.

علاّمه سیّد جعفر مرتضی عاملی، ضرورت آگاهی از تاریخ صدور حدیث و فواید آن را در مطالعات فقهی، در گفتگویی، چنین باز گفته است:

... شما از نقش تسلط بر تاریخ و دانستن وقایع تاریخی در فهم احادیث و نصوص دینی، غافل نباشید. تمام

حوادث، در بستر تاریخی خود شکل می گیرند. انسان با زمان، رابطه متقابل تأثیر و تأثر دارد. ۴

... بنابراین، درک درست بسیاری از نصوص، نیازمند آگاهی کامل از زمان، مکان و شرایطی است که در آن

صادر شده است. محیط و عکس العمل آن را در مقابل نصوص صادره، باید بشناسیم. شناخت این موارد، ما را در

فهم حدود، قیود و درک اشارات و لطایف آن، یاری می کند. در کتاب «السّوق، فی ظلّ الدّولة الإسلاميّة» نگاهی

چنین داشتیم... این کتاب، با حجم اندک خود، می تواند نمایانگر میزان تأثیر شناخت واقعیات خارجی در شناخت

طبیعت نصوص صادر شده و اهداف آن باشد، و به خوبی می رساند که این شناخت، فضای گسترده ای را برای فهم

بهتر نصوص و استفاده کامل از آن، فراهم می آورد. ۵

همچنین، حضرت آیه الله خامنه ای، در توصیه به حوزه های علمیّه برای غنا بخشیدن به فقه، فرمودند:

... تاریخ هم بسیار مهم است؛ حتی در فقه هم می شود از تاریخ استفاده کرد. بسیاری از مسائل فقهی، با تاریخ

مرتبط است. ما به این ارتباط، کمتر توجه کردیم و آن را کشف نکردیم. ۶

فوایدی که بر شناخت تاریخ صدور حدیث بار می شود، بسیار است که در اینجا تنها به برخی اشاره می کنیم:

۱- شناخت روایات تقیّه ای

تردیدی نیست که در میان روایات اهل بیت پیامبر(ص)، احادیثی وجود دارد که با رعایت جوّ حاکم سیاسی و

علمی آن زمان صادر گشته، و روشن است که این گونه روایتها، در بر دارنده حکم دائمی و همیشگی نیست؛ بدون

شناخت اوضاع و احوال سیاسی و فقهی آن عصر، شناسایی این گونه احادیث، میسر نیست. این عدم شناخت،

سبب می شود که گاه روایتی بر تقیّه حمل گردد که معلوم نیست صدور آن، بر حسب تقیّه باشد.

رفتار برخی فقیهان - آنجا که بر اساس احتمال، حدیثی را بر تقیّه وا می دارند -، حاکی از این عدم شناخت است. ۷

چرا که تا شرایط و اقوال فقهی و علمی زمان صدور حدیث احرار نگردد، و جو غالب عصر به دست نیاید، حمل بر تقیّه، نارواست.

۲- شناخت احکام موقت و دائمی

در میان روایات پیامبر (ص) و اهل بیت (ع)، احادیثی هست که از آن بزرگواران به عنوان «حاکم» صادر گشته؛ حال آنکه بیشتر احادیث، به عنوان «تبلیغ حکم الله» بیان شده اند و اصل اولی، اقتضا دارد که هر حدیث، بر حکم دائمی الهی حمل گردد. شناخت همان موارد محدود و معدود، بستگی به شناخت «تاریخ صدور» دارد. شهید صدر فرموده است:

تشریحاتی که پیامبر (ص) با آنها منطقة الفراغ را به عنوان «ولیّ امر» پر کرد، احکامی دائمی نیستند؛ زیرا این گونه احکام، از رسول خدا به عنوان «حاکم و ولیّ مسلمانان» صادر شده اند، و نه از ایشان به عنوان «مبلغ حکم الهی». ۸.

همچنین، شکی نیست که امامان (ع)، گاه به روشی عام تقریر و امضا نموده اند، و گاه به روشی خاص و بنا بر ملاحظاتی؛ بدین معنا که گاه تقریر، مربوط به امری عام و برای همه و همیشه است و از آن، می توان «حکم عام» استنباط نمود؛ و گاهی دیگر، تقریر «سلوک و روش خاص» مطرح بوده است که نمی توان آن را تعمیم داد. تعبیر «قضیة فی واقعة» ۹ در اصطلاح فقیهان، از این نوع دوم خبر می دهد. روشن است که تشخیص و تفکیک این دو، به شناخت «تاریخ صدور» گره می خورد. برخی این عقیده را ابراز کرده اند که: راز تحریم مجسمه سازی، ستاره شناسی و قیافه شناسی، و اختلاف موارد احتکار و سبق و رمایه در احادیث، با مطالعه تاریخی عصر صدور، آشکار خواهد گشت. ۱۰.

۳- شناخت جعل و وضع برخی احادیث

طبیعی است که در پرتو مطالعه دوران صدور، وضع زندگی و حیات راویان نیز روشن خواهد گشت. از این رهگذر، به دست خواهد آمد که: آیا راوی در آن زمان، در قید حیات بوده است یا خیر؛ و اگر بوده، آیا در سنی بوده است که توان دریافت حدیث را داشته باشد، یا نه (چنان که برخی درباره حدیث حماد بن عیسی گفته اند (۱۱)

۴- فهم مراد واقعی از حدیث

بسیار می شود که در ضمن روایات به روایتی بر می خوریم که معانی مختلفی از آن، قابل برداشت است. شناخت جوّ صدور، می تواند تعیین کننده مراد واقعی باشد.

در مثل، حدیث «الجارُّ ثُمَّ الدَّارُ»^{۱۲}، اگر در جوّ بیان ارج و منزلت همسایه صادر شده باشد، بدان معناست که در مقام رفع حوائج، همسایه بر اهل خانه مقدّم است؛ و اگر در مقام انتخاب و خرید خانه گفته شده، بدان معنا خواهد بود که نخست همسایه را بشناسید، سپس به سراغ خرید خانه روید.^{۱۳} بجز اینها، نتایج و فواید بسیار دیگری نیز بر «شناخت زمان صدور» مترتب خواهد گشت.

نکته ای که در پایان باید اشارت رود، این است که با فاصله زمانی بسیاری که میان ما و زمان صدور وجود دارد، و محدثان و گرد آورندگان حدیث نیز بدان اشاره نکرده اند، چگونه می توان از «تاریخ صدور» آگاه شد و این نتایج را بر آن مترتب ساخت؟

به نظر می رسد که می توان در گام نخست، برخی معیارها و راهبردها را (بدین شرح) مطرح کرد:
۱- شناخت تاریخ حیات معصومان(ع) و به دست آوردن فضای کلی دوران هریک از پیشوایان معصوم، در شناسایی کلی احادیث، سودمند است. در این شناسایی، می باید محورهای زیر، روشن گردد:

الف. جریانهای سیاسی،

ب. حاکمان و سلطه های سیاسی،

ج. احزاب و حرکت‌های اجتماعی،

د. مسائل فکری و عقیدتی و پرسشهای رایج،

ه. مکتبهای فقهی،

و. شرایط جنگ و صلح،

ز. شرایط فقر و غنا،

ح. میزان ارتباطات با سایر شهرهای اسلامی و ممالک غیر اسلامی.

۲- آگاهی یافتن از شغل، وضعیت زندگی و روحیات شخصی راویان، معیار دیگری برای شناخت کلی احادیث است.

۳ - شناسایی اصول حدیثی و مصادر اولیه (که در عصر حضور تدوین یافته اند) نیز می تواند در این زمینه، رهگشا باشد.

... و

این، وجیزه ای بود در باب شناخت تاریخ صدور حدیث، و بدان امید بر قلم جاری گشت که فرزندگان و ارباب دانش و فضیلت، سعی وافر در طرح، تکمیل و غنا بخشی بدان روا دارند.

سردبیر

۱. مجله حوزة، ش ۴۴-۴۳، ص ۱۴۵
۲. اقتصادنا، دار التعارف، ص ۴۰۴
۳. همان، ص ۴۱۲ (با تلخیص).
۴. مجله آینه پژوهش، ش ۵، ص ۶۴
۵. همان، ص ۶۹
۶. روزنامه جمهوری اسلامی، ۴.۷.۱۳۷۰، ص ۱۵
۷. به عنوان نمونه، بنگرید به: الحدائق الناضرة، ج ۱۳، ص ۱۸۵؛ مستند العروة (کتاب النکاح)، ج ۲، ص ۷۵
۸. اقتصادنا، ص ۴۰۱
۹. به عنوان نمونه، بنگرید به: جواهر الکلام، ج ۴، ص ۷ و ۲۶۹، ج ۱۲، ص ۵۹، ج ۱۹، ص ۱۷ و ۴۰۲، ج ۲۱، ص ۹۱ و ۹۶ و ۱۳۳ و ۱۴۵ و ۲۴۶ و ...
۱۰. فصلنامه کیهان اندیشه، ش ۳۲، ص ۵۱-۵۷، مقاله «نقش دو عنصر زمان و مکان، در استنباط».
۱۱. معرفة الحديث، ص ۳-۴
۱۲. وسائل الشیعة، ص ۱۱۵۰؛ بحار الأنوار، ج ۱۳، ص ۴۲۸، ج ۴۳، ص ۸۲، ج ۸۹، ص ۳۱۳، ج ۹۳، ص ۳۳۸
۱۳. مجله حوزة، ش ۴۴-۴۳، ص ۱۴۵